

9.

Intellektualitás és líraiság Babits Mihály *A magyar jellemről* című esszéjében

JENEI TERÉZ

Babits Mihály esszé- és tanulmányírói pályaszakaszát két korszakra lehet bontani. Az első szakasz vége 1913-ra tehető, az új szakasz 1914 és 1916 között kezdődött. Az a világszemléleti és etikai változás, amely lírájában fokozatosan ment végbe, esszéírói tevékenységében élesebben mutatkozott meg. Ahogyan Rába György írja: „A dialógushelyzet vibráló, bár a bonyolult fogalmakat is áttetsző világossággal rendező stílusmagatartássá nő a háborús gyötrelmek hatására: irodalmi, filozófiai témáról is a szenvedélyes meggyőzés retorikájával érvel, s módosult eszméinek rangrendje is” (Rába 1983: 165). Pienták Attila azzal egészíti ki Rába György megállapítását, hogy az első világháborút követően az esszék „humanista intéssé” váltak, megritkultak Babits esszé- és tanulmánypublicációi, „ha ilyenemű szöveget tesz közzé, nem a szellem játékáért teszi, hanem *szót emel*” (Pienták 2009: 494). 1917–1918-ra tehát kialakult az új babitsi attitűd: „a közösségben gondolkodó humanista”, aki „lelkiismereti kérdésnek érzi bizonyos igazságok kimondását” (Pienták 2009: 492).

Az első világháború után Babits szemlélete elkomorult, magatartására az elzárkózás vált jellemzővé. A magánélet nyugalmába, az idill lakatlan szigetére szeretett volna visszahúzódni, „toronyörként” szellemi függetlenségét megőrizni. Az a Babits, aki korábban csak esztétikai és morális kategóriákban gondolkodott, az artisztikus individualizmust képviselte, a húszas évektől kezdődően szociálisan érzékennyé vált, észrevette mások nyomorát, szenvedését. A fasizmus előretörése és a második világháború közeledtével egyre gyakrabban tiltakozott az új barbárság ellen, vállalta a prófétai szerepet, felemelte szavát a humanizmus, valamint a múlt értékeinek megőrzéséért (vö. Jenei 2009). Míg a korábbi esszéiben az esztétikai kontextus volt túlsúlyban, addig a 20-as évek elejétől a korelemző, ítélkező magatartás kerekedett felül. Az esztétikai, történeti, morális kontroll többnyire tovább is megmaradt, de a „a formai-művészi elzárkózás etikus-kritikusi toronyörletté változik”, „az artisztikus vátesz morális váteszé alakul át”, „aki most már a közösségi felelősség terhével jár vissza az örök értékek platonikus birodalmába, s korábban a dekoratív személyiség önfeltáráására használt ideákat most a háborús végveszélybe került emberi kultúra védelmére lesz kénytelen fordítani” (Margittai 2005: 25). Mindezt jól tükrözik *Az új klasszicizmus felé*, valamint *Az írástudók árulása* című esszéikben megfogalmazott töprengések: „Csakugyan választanunk kell: vagy egyszerű csatlósai és heroldjai le-

szünk a Kor csúcsait taposó bokszbajnoknak, elismerve a Szellem gyöngességét és inferioritását; Vagy büszke daccal fordítva hátat a Kornak, alkotásokba menekülünk, melyeknek igazsága mélyebb, mint a Kor változó igazságai” (ET 137); „... bizonytalankor is inkább illik az Írástudóhoz a Világítótorony heroizmusa, mely mozdulatlan áll, és híven mutatja az irányt, noha egyetlen bárka sem fordítja feléje az orrát – míg egy új vízözön el nem borítja lámpáit” (ET 234).

A húszas évektől kezdődően született esszék heterogének, közéleti-etikus művek, heves vallomások jellemzi őket, a kultúra apokaliptikájának kérdéseit, egyúttal a kultúra megóvásának szándékát vetik fel. Publicisztikusabbak a korábbiaknál, kevert műfajúak, a laudáció, disputa, programkiáltvány jellemzői is felfedezhetők bennük (vö. Margittai 2005). Ahogyan Babits költészetében, úgy esszéiben is többször felbukkan a nemzeti kérdés, a magyarság mibenléte. Nemzetfelfogása, ahogyan a *Sziget és tenger* előszavában megfogalmazta, három pilléren nyugodott: magyarság, testvériség, katolicizmus. Már a pályája első szakaszában született Vörösmartyról szóló esszéjében (1911) is azt írta: a magyarság és egyetemesség számára elválaszthatatlanok. Ugyanezt a gondolatot erősítették meg az ezerkilencszázharmincas években a magyar reformkor jelentős alakjairól készült esszéportréi: *A mai Vörösmarty* (1935), *A legnagyobb magyar* (1936), *Kölcese* (1939), valamint 1939-ben a Szekfű Gyula által szerkesztett *Mi a magyar?* című kötetben megjelent *A magyar jellemről* című nagyívű nemzetkarakterológiai írása is.

A két világháború között a Magyarországon is virágzó szellemtudomány (szellemtörténet)¹ kedvelt témája volt a nemzetkarakterológia, a nemzeti jellem kutatása, amelynek egyik jelentős terméke a *Mi a magyar?* című esszéket (1939). A kötet megjelentetésének terve 1936-tól kezdődően foglalkoztatta a *Magyar Szemle* folyóirat szerkesztőit. Szándékuk az volt, hogy a nemzetkarakterológiát illetően mértékadó gondolatokat rögzítsenek, egyúttal humanista választ adjanak a faji törvényekre, elutasítsák a rasszizmust. Ahogyan azt a bevezetőben Szekfű Gyula kifejtette: „kijelölni a határvonalat, melyen túl a fantázia és líra felelőtlenévé veszi kézbe a magyar problémát, de amelyen belül lehetséges ob-

---

¹ A 19. század utolsó harmadában a pozitívizmus ellenhatásaként jött létre Németországban, és a 19-20. század fordulójára Európa egyik meghatározó szellemi áramlatává vált. Kulcsfogalma a szellem. A szellemtörténet számára a szellem nem metafizikai, hanem pszichológiai és kulturális entitás. Mentális jelenség, konkrét történelmi helyzetben megformálódott tipikus egyéni és kollektív magatartásformák értelemtartalmainak a komplexuma. „A szellem nem istenszerű, ezért nem transzcendens jelenség, hanem emberek együttműködéséből származik. Azonban – a pozitívizmus felfogásával szemben – nem is egyszerűen összedadás, mert az egységes szellemiség mindig több, mint az egyes elemek összege. A szellem centruma, magva tehát valamilyen élmény produktuma, belső, szubjektív értelemegész” (Bókay 2006). Magyarországon az ún. szellemtörténeti iskola első jelentős képviselője Thienemann Tivadar (1890-1985), aki 1922-ben megalapította a szellemtörténeti irány megismertetését és elterjesztését célzó Minerva Társaságot, melynek első tagjai Szekfű Gyula, Gombocz Zoltán, Pauler Ákos, Horváth János, Zolnai Béla, Szerb Antal voltak.

jektív módszerrel és eszközökkel megközelíteni, megismerni a magyarság lényegét” (Szekfű 1939: 9). A *Mi a magyar?* egyik kiváló elemzője, Miskolczi Ambros szerint a kötet egyes írásai – bár erről nem esik szó a könyv előszavában – Prohászka Lajos 1936-ban kiadott *A vándor és a bujdosó* című nemzet-karakterológiai tanulmányokat tartalmazó munkájában kifejtett gondolataival szálltak vitába. Prohászka szerint ugyanis a magyar – a német *vándorral* szemben – *bujdosó*, alapvető tulajdonsága a passzivitás, az önmagával beérf *finitizmus* (’rejtőzés’, ’elzárkózás’, ’védekezés’) a sajátja. A *Mi a magyar?* születésében ezen kívül szerepet játszhatott még Szekfű Gyula és Hóman Bálint vetélkedése is, így tehát a szellemtörténeti iskola csapott össze az ún. „magyar önelvűséggel” (Miskolczi 2001: 69–70). A kötet tizenhárom esszét tartalmaz, az esszék szerzői a kor ismert és elismert tudósai, művészei, a korabeli magyar szellemi élet reprezentáns képviselői voltak: Babits Mihály, Bartucz Lajos, Eckhardt Sándor, Farkas Gyula, Gerevich Tibor, Kerecsényi Dezső, Keresztury Dezső, Kodály Zoltán, Ravasz László, Szekfű Gyula, Viski Károly, Zolnai Béla és Zsirai Miklós (Jenei 2018). A szerkesztő által felkért szerzők a maguk szemszögéből próbálták megválaszolni a kérdést, megragadni a magyar nemzeti jellem lényeges vonásait. Ebből következik a kötet sokszínűsége, többszólamúsága, pluralizmusa. Ahogyan Pozsgai Zsolt fogalmaz a 2017-es kiadás előszavában: „A kérdés olyan sokrétű és sokszínű, hogy egységes, kollektív választ nem lehet adni rá, lehetlenség még elképzelni is, hogy mint egy számtani feladványban, mindenki ugyanarra az eredményre jusson. [...] Különböző értelmezőinek sokféle nézetéből az olvasó mégiscsak össze tud rakni olyan képet, amely egységet ábrázol” (Pozsgai 2017: 6). Az esszék közötti koherenciát az teremti meg, hogy a magyarság-fogalmat elsősorban magatartásnak tekintik. A *Mi a magyar?* ismertetői egybehangzóan úgy ítélik meg, hogy – Szekfű Gyula tanulmánya mellett – Babits Mihálynak *A magyar jellemről* című esszéje a kötet legjelentősebb írása (Miskolczi 2001, Pozsgai 2017, Gyurgyák 2023).

Babitsot a magyar jellem egész életén át foglalkoztatta. Már 1913-ban a *Magyar irodalom* című esszéjében is törekedett a nemzeti karakterjegyek megragadására, és erre tett kísérletet a *Halálfiái*, valamint a *Tímár Virgil fia* című regényeiben is (vö. Poszler 1989). A *magyar jellemről* esszéjében felvázolt nemzetkarakterológia fundamentumait tehát a fentebb említett *Magyar irodalom* című írásában lerakta. Miközben arra kereste a választ, hogy miért nincs világirodalmi rangja a magyar irodalomnak, írói-költői arcképek felvázolásával megrajzolta a magyarság kollektív portréját, melynek legfontosabb jellemzője (*faculté maîtresse*)² a nemzeti egyoldalúság és kulturálatlanság, azaz az arányok és a viszonyok hiánya (Margittai 2005: 235–236). Véleménye szerint az íróknak-költőknek az egyetemes embe-

² Taine pozitivistá irodalomtudományi fogalma; az a fő lelki tulajdonság, amely – az adott elképzelés szerint – egy-egy alkotó életművének kulcsa.

rit kell kifejezniük, poétikailag pedig a nemzeti formát az európai tartalommal összebékíteniük: „*A legnagyobb világirodalmi értékű írók azok, akikben a két irány mennél jobban egybe tud olvadni, [...] mint Vörösmartyban, Petőfiben, Aranyban*” (ET I. 385). „Azok a legkiválóbbak a magyar irodalom történetében, akik képesek voltak a partikularizmus és egyetemesség szintézisnek megvalósítására, akik egy nemzetért érezték magukat felelősnek az Emberiség előtt” (ET II. 94). A *Magyar irodalom* és az *A magyar jellemről* esszék szellemi rokonságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy Babits többször is hivatkozott az 1913-ban keletkezett írására, sőt hosszabb rövidebb részleteket is átemelt belőle. Az 1939-ben született *A magyar jellemről* című munka azonban lényegesen túllépett korábbi esszéjén: hadüzenet a fajelméletnek, a fajok, népek nemtelen túlekedésének (vö. Melczer 1985). „*Nemzet vagyunk, a szó régi, szellemi, jogi, erkölcsi értelmében; nem pedig faj a túlekedő fajok között, s nem valami nyomorult, kicsiny erőlködés a nagy erők félelmetes csataterén. Csak nem akarunk ilyenekké válni? Meg kell maradnunk nemzetnek, léleknek, szabadnak, nemesnek, alkotónak, keleti nyugalomban, mely mindenkivel dacol, szellemi erőben, mely senkinél sem érzi hátrább magát. Nem átváltozásra, magunkból való kikelésre van szükségünk. Inkább magunkhoz való visszatérésre. Magunkbaszállásra*” (MJ 72).

Turóczi-Trostler József 1924-ben írott tanulmányában megállapította, hogy Babits költészete a lírizmus és az intellektus kiegyenlítésére irányul, de ugyanez a kettősség az esszéiben is megfigyelhető. „Míg a lírában az intellektus maradék nélkül szívódik fel a formába, az esszéiben megfoghatóan s érezhetően uralkodik tovább, úgy, hogy néha »szinte tetten érhetjük« a kettejük küzdelmét” (Turóczi-Trostler 1924: o.n.), így az esszék stílusában az értekező próza és a költői próza sajátosságainak keveredését figyelhetjük meg. Az iskolázott retorikusság *A magyar jellemről* című esszé szerkezetében is tetten érhető, mivel a szerkezeti felépítést a tézisszerű tagolás szabja meg. A nagylélegzetű esszé/tanulmányt hét szerkezeti egységre osztotta a szerző, minden egységnek önálló címet adva: 1. *Mi a magyar?*; 2. *Tudomány vagy költészet? – A kérdés története*; 3. *Nemzeti tudomány – A módszer problémája*; 4. *Faj, nyelv, táj, történet*; 5. *A magyar okosság természetrajzához*; 6. *Az okosság másik oldala – A jog mint valóság*; 7. *Cselekvés és alkotás*.

Az első szerkezeti egység lényegében a bevezetés szerepét tölti be. Babits költői kérdések sokaságát vonultatja fel, amelyek részben a téma tisztázására, körülhatárolására, részben pedig a kifejtés módszertanára vonatkoznak. A tárgy pontos meghatározása érdekében mintegy ízekre szedi a *Mi a magyar?* kérdést: „*Mit jelent ez a mi?, mit jelent a magyar, és mit jelent itt a kérdőjel?*” A felvetések az olvasót töprengésre, az íróval való együtt gondolkodásra készítik. Természetesen válaszokat is kapunk Babbitól, amely válaszok az esszéiben kifejtett gondolatok értelmezési keretétül szolgálnak. Az első fontos tény, amit szükségesnek lát leszögezni: „*nem azt kérdezzük, ki a magyar, hanem, hogy mi a magyar*”.

Babits tehát a magyarság lényegét nem faji alapon kívánja megragadni, hanem történelmileg kifejlődött szellemi jelenségként. A téma kifejtésének módszertanára vonatkozó töprengéseit ismét kérdések halmozása közvetíti az olvasó számára: „*Hogyan ragadjam meg az ilyen alakuló, időbeli valóságot, mely mint egy kibontakozó növény az évszázadokon át, nyújtja el életét egy évezred mozgó közegében? Nehéz módszertani kérdés: hol keressem azt, amit keresek, melyiket fogadjam el igazi magyarságnak? Próbáljak visszatérni az ősihez, elképzelni a magot, mely még nem is hasonlít a felnőt palántára? Vagy csak a kifejlődött növénnel törődjek, a jelennel, az érett virágzással? Vagy ez viszont talán már inkább hervadás... ?*” (MJ 10). A történelmi jelenségként értelmezett magyarságot komplex, többszörös költői kép teszi szemléletessé. A kiinduló hasonlat, a *magyar jellem alakulása* (hasonlított) olyan, *mint egy hosszú időn át fejlődő növény* (hasonló). Majd a következő mondatokban a hasonló mellől elmarad a hasonlított: a *mag, palánta, virágzó kifejlett növény, hervadás* csonka metaforák azt erősítik meg, hogy a kérdésben felvetett topik történetileg is vizsgálendő. Az író ezután leszögezi, hogy a magyarság lényegét egyszerre kell vizsgálnia szinkron és diakron módszerrel, hiszen „*a magyarság élő valami, s kiterjedése az időben van*”. A bevezetés zárásában újra a líraiság veszi át a főszerepet, a téma kiváltotta izgatott, vallomásos hangnem válik uralkodóvá. Babits nemcsak a készülő kötet számára próbál feleletet adni a *Mi a magyar?* kérdésre, hanem önmaga számára is, s talán ez bizonyul a legnehezebbnek: „*Nincs a világon szó, mely többet mondhatna róla, mint az én belső, közvetlen érzésem. S mégis, mihelyt egyszer a gondolat fölmerült, ellenállhatatlan kívánság ösztönöz, hogy lefordítsam ezt a szavak és fogalmak nyelvére. Hogyan lehetséges az ily különös műfordítás? Hogyan fogjak hozzá, vannak-e szótárak, glosszák, lexikonok, hogy megkönnyítsék vagy utat mutassanak?*” (MJ 12). A *magyar jellemről* című esszéje is igaz tehát Lovass Gyula megállapítása, mely szerint a babitsi esszék nem deskriptciók, hanem problémák tematizálásai, „Babits nem ad képet egy jelenségről, hanem a jelenségre vonatkozó meggyőződése kialakulásának útját mutatja meg, és a jelenség természetén túlmutató, egyre szélesedő távlatú, új, néha megoldhatatlan kérdéseket vet fel” (Lovass 1973: 467). Ennek lehetünk tanúi *A magyar jellemről* című esszé olvasása során is, azt a folyamatot követhetjük nyomon, ahogyan a szerzőben fokozatosan kialakul a magyarságról alkotott kép, a magyar jellem összetettsége.

Az esszé további fejezeteiben az első részben leszögezett tételek kifejtése következik a meghatározott módszertan alapján. Az értekező próza objektivitása, logikus felépítése, világossága és egyértelműsége a továbbiakban is összefonódik a lírizált prózanyelvre jellemző stílusjegyekkel. Babits – megfelelni akarva Szekfű Gyula elvárásainak, mely szerint „a fantázia és a líra felelőtlensége helyett objektív módszerekkel és eszközökkel kell megközelíteni a magyarság lényegét” (Szekfű 1939: 8) – tudatosan igyekezett elkerülni, hogy ne költői fel-

adatként kezelje a magyar jellem és viselkedés jellemző jegyeinek megragadását: „*Feladatomban nem a kifejezhetetlen kifejezése, hanem egy határozott s pontosan kijelölhető tüneményesorozat ösztönszerűleg érzett egységének észbeli megértése. Ami már nem költői, hanem tudományos feladat*” (MJ 13). (De amint látni fogjuk a későbbiekben, sem neki, sem a *Mi a magyar?* kötet többi szerzőjének sem sikerült megszabadulnia az érzelmi túlfűtöttségtől, a szubjektivitástól.)

Babits esszéiben gyakran alkalmazza az antik retorikából jól ismert szónoki fogást, a vitahelyzetek szimulálását. *A magyar jellemről* című munkájában leginkább a magyar nemzetkarakterológia egyik legjelentősebbnek tartott művével, Prohászka Lajos *A vándor és a bujdosó* című írásával vitázik. Elismeri Prohászka művének újszerűségét, „szép és jelentős kísérletnek” nevezi, de bírálja is, mivel „tárgyát metafizikailag ragadja meg”, „nélkülözi a magyar realizmust és józanságot”, és idegen (német) rendszer alapján íródott. *A vándor és a bujdosó* szerzője a magyar nép legfontosabb tulajdonságának a passzivitást, a lomhaságot, az inerciát tartja, ami a finitizmusba³ torkollik. Babits elismeri az inerciát, ugyanakkor cáfolja, hogy ez finitizmushoz vezetne. Szerinte a magyar passzivitás a flegmatikus parasztbölcsességgel rokon: „*a nyugodt szemlélőnek fölénye a cselekvővel szemben*”. A passzivitást értéknek fogja fel, ahogyan Miskolczi Ambrus megfogalmazta: „*a létszorongás terhe alatt a 'lomhaságot', az 'inerciát', egyszóval a passzivizmust poetizálta át az azonosságtudat élményévé*” (Miskolczi 2001: 122). A magyarság számára „hivatássá lett” *passzív rezisztencia* tézisért érzékletes képpé alakítja: „*Az ellenállás azonban nem tespedés, s van mozdulatlanosság, amely biztosabb jele az erőnek, mint a mozgás. A pehely eléggé mozgékony, s gyorsan száll minden szélben, de ez csak gyengeségét mutatja. Az ellenállás maga a lét, s az inercia súly és hatalom*” (MJ 71). A mozdulatlan ellenállás erősebb, mint a pehelykönnyű mozgékonyosság.

Babits Mihályra pályája első szakaszában igen jelentős hatással volt Taine pozitivistá irodalomszemlélete. Különösen nyomott hagyott ez az 1913-ban keletkezett *Magyar irodalom* című esszéjén. Ekkor még ő maga is úgy gondolta, ahogyan egy-egy költőnek, írónak mindig van egy fő lelki tulajdonsága, amely életművének a kulcsa, ugyanúgy egy-egy nemzetnek is megvan a maga *faculté maîtresse-je*. *A magyar jellemről* című írásában már nemcsak Prohászkaéval szállt vitába, hanem saját korábbi álláspontját is felülvizsgálta. Egy nemzet jellemét nem lehet „*egy szerencsés szóval vagy egyetlen fővonás hangsúlyozásával*”

---

³ „A magyart, úgymond, a „finitizmus érzése” kíséri, „amely idegenkedik mindattól, ami matematikus, ami megoldatlan és várakozásra készítő, viszont elszántan a szűkös, a biztos, az állandó felé húz és tetté csak ott válik, ahol a maga létének jó elhatárolásában, úgyszólván körülsáncolásában nyilvánulhat” (Prohászka, 1936: 87). A magyar tehát elrejtőzik és elzárkózik, határok mögé bújjik és védekezni próbál: szűkös, de biztos, határolt, de állandó életének puszta őrzésére és fenntartására rendezkedik be. A sors kihívásait nem teszi problémákká, és nem oldja meg: elviseli csupán őket” (Perecz 2007).

kifejezni.: „itt nincsen főmondat, sem fővonás; a facultè maîtresse csak a kritikus fikciója, 'munkahipotézis'” (MJ 27). Sokkal inkább az összetettségéből kell kiindulni, költői képpel kifejezve: „fölbontani a lélek szövetét a szálakra, melyekből szövődött. Az ember lelke a faj adottságaiból s a környezet hatásaiból szövődik” (MJ 289). A magyarság történelme során sok néppel keveredett, szükségszerű, hogy nyelvünkben is felfedezhetők ezek a hatások, de a nyelv befogadóképessége egyúttal a nemzet befogadóképességét is tükrözi (Miskolczi 2001: 121–122). Ennek ellenére mégis anyanyelvünk őrzi leginkább ősi magyarságunkat. Mindent egy fizikából kölcsönzött kép segítségével teszi érzékletesebbé az író: „A vezeték nem teszi az áramot. A magyar nyelv közeg és vezeték, melyben a magyarság eleven lelki árama továbbliktet. Ez az áram a faj mélyeiből indult és indukálódott; de a nyelv vette föl és vezette tovább” (MJ 30). A magyar jellem sokszínűségéhez minden bizonnyal hozzájárult a táj változatossága és az éghajlat változékonysága is. Babits a magyar táj tarkaságához a Ruskin-féle színelméletet használja fel, mely szerint „a tájak is a nemzetek szerint határolódnak” s mint a művészetnek, a természetnek is megvannak a nemzeti stílusaik. Ezek az *Úti Naplóban* már 1909-ben leírt gondolatai is beépültek *A magyar jellemről* című esszébe. Vitába száll azokkal, akik a magyar táj igazi színének a szürkét tartják. Ez csak egy a sokféleségből, szerinte a Dunántúl *kék*, Erdély *barna*, legfeljebb az Alföld *szürke*. A szerző az impresszionizmusra jellemző nominális stílussal és ellentétekkel adja vissza a magyar táj változatosságát: „Szürke, kék és barna, nyájas és zord! Elegáns és barbár. Bérc, völgy, szelíd dombok, virágos mező és homoksvivatag. Egy kis magyar tenger. S méltóságos folyam, s vadul bugyborgó patakok” (MJ 34). De nemcsak a táj és az éghajlat, hanem a magyar történelem is igen változékony, viszontagságok sorozata, amely harciasná tette népünket: „Muszáj volt harcolni, és reménytelen. Ravaszul kellett evickélni különböző örvények között. Néha úgy elfogytunk, magunk se találtuk magunkat. Néha a magyar is idegen volt, néha az idegenből lett a legjobb magyar. Néha már ott álltunk a végső bukás partján” (MJ 36). A fenti szövegrészletben a *néha* határozószó anaforikus ismétlése felerősíti a változékonyságot, és egyúttal melodikussá teszi a mondatokat. Babits a honfoglaló, kalandozó, harciasnak tartott magyarokat fiatal ragadozó madárhoz hasonlítja: „kergetve, nyomva jött-e a magyar, vagy kalandra jött, Nyugat csillogásaitól csábítva, mint egy fiatal, ragadozó madár, aki szereti a fényességet?” (MJ 36). A csillogást kedvelő ragadozó madár képe még többször felbukkan a szövegben, a hasonlat a továbbiakban csonka metaforává válik, elmarad belőle az hasonlított: „A fiatal ragadozó madár kedvtelve szállt minden fényesség felé, s a külföldi krónikások nemegyszer emlegetik a rabló magyarok örömét a csillogó tárgyakban, fegyverekben” (MJ 39). Később a harci kedv alábbhagyott: „A fiatal ragadozó madár, megtépázva, de ép karmokkal, fészkebe vonult, nem zsákmányolt többé, sőt fészkebe bocsátott idegen

szárnyasokat” (MJ 44). Európai történelmünk igazából akkor kezdődött, „*amikor a fiatal ragadozó madár abbahagyta a zsákmányolást*” (MJ 45).

A vándor és a bujdosó szerzője azt állítja, hogy a magyar (a bujdosó), ellentétben a némettel (a vándorral) nem tud csodálkozni. Babits szerint ebben sokkal inkább a *nil admirari* bölcsessége nyilvánul meg. Párhuzamba állítja ezt a magatartást a görög bölcsek ételszabályával, amely arra int, hogy józanul és fölényesen óvakodjunk a dolgok túlbecsülésétől. A *nil admirari*, a parasztflegma nemcsak a magyar parasztokban, hanem az urak és a politikusok magatartásában egyaránt megfigyelhető. Ez a realiztikus attitűd sok magyar diplomata, politikus, kiváltképpen a Babits által leginkább nagyra tartott Deák Ferenc viselkedésében is megnyilvánult: „*Ő az, aki nyugodtan és szinte fölénytel jár Európa nagy diplomáciai termeinek parkettjein, ámbár távoli, kis nemzet gyermeke, melynek sorsa többnyire a nagyobb és boldogabb nemzetek politikájától, gyakran csak jóindulatától függ. Ő az, aki ragyog és kápráztat, mint Rákóczi Ferenc vagy Andrássy Gyula. Ő az, aki hideg szemmel figyeli a hatalmasok egymás közti viszonyait és titkos szándékait, s fölhasználja őket egymás ellen, miközben valamennyit megnyeri magának nyugalmával és őszinteségével*” (MJ 43). A három egymást követő többszörösen összetett mondat elején ugyanaz a főmondat áll (*Ő az*). Az anaforikus ismétlés, amely az erősítés eszköze, kifejezi Babits elismerését, a főmondathoz kapcsolódó többségében alanyi mellékmondatok halmozásából eredő zeneiség pedig érzelmi lüktetést ad a prózai szövegnek.

Prohászka azt is állítja, hogy a magyarnak nincsen igazi mítosza, csupán csírái fedezhetők fel a „lázadozó” és az „önfeláldozó” eszményekben. Babits ezt a tényt azzal cáfolja, miszerint ilyen mítoszokra nincs is szüksége a magyarságnak, mindkettő mondvacsinált: „*Az 'önfeláldozó' magyar, aki az idegenért vérért ontotta, az igazi magyarságban még mint ideál sem létezik. A magyar nem az idegenért adta vérért. Mikor az 'európai kultúrát' védelmezte, csak azt védelmezte, ami az övé volt. A saját hazáját, a saját kereszténységét védelmezte*” (MJ 55). „*A magyar nem lázadozó. A 'lázadozó magyar' éppen úgy csak azt védelmezte, ami az övé volt, mint az 'önfeláldozó'. A saját alkotmányát, a nemzet jogainak folytonosságát, magát a jogi állandóság elvét*” [...] „*Lázadónak mindig csak ellenségei nevezték, ő maga sohasem nevezte így magát. Mikor királya ellen küzdött, inkább királyát tekintette lázadónak, mert az sértette meg a jogot, az elvet. Minden lázadása tulajdonképp sérelmi politika volt. Mindig jogért és elvért lázadott, szabadságán is jogait értette, s történelme nem egy példát mutat, mikor nemcsak életének, hanem nemzetének érdekeinek is, a közvetlen nemzeti haszonnak, elébe tette az elvet, a jogot*” (MJ 55). Prohászka *lázadozó magyar* tézisének cáfolatát föl erősíti a ritmikus, zenei mondatszerkesztés, a *lázadozó* lexéma különböző toldalékos alakjainak refrénszerű ismétlődése. Az egy mondatba tartozó elemek (tárgyak) kiszakítása és önálló mondatba helyezése kiemeli, hangsúlyossá teszi az önálló mondatszintre jutott egységeket.

Babits egyetért Prohászkaival abban, hogy a magyar „szónokló nép”, ugyanakkor vitatkozik azzal, hogy a magyar szónoklat „érzelmi ömlengés” volna. Szerinte a magyar szónoklat morális gyökerű, a „lelkiismeret komoly szava”. Jellemzőit úgy kívánja bemutatni, hogy összeveti a franciával és a latinnal: „*nem szellemi torna, mint a francia, nem is a szavak pátosza, mint a latin*” (MJ 64). A magyar szónoki stílusban is a szemlélődő magatartás érvényesül. Ennek a tételnek az igazolásához két szónokiasnak ismert költőt, Vörösmarty Mihályt és a francia Victor Hugót hasonlítja össze: „*A magyar szópompa egészen más, mint a francia. Míg Hugóé szó- és ötletáradat, addig a magyar tulajdonképpen nemcsak szóbeli, nem is gondolatbeli, hanem látásbeli gazdagság. Kép- és metafora-gazdagság. Nem eszmepompa vagy szóböcsőség, nem is valami elvont közhelyek dekoratív összeállítása. Inkább színpompa, hasonló a magyar díszöltözetek keleties ragyogásához*” (MJ 65). A látásbeli gazdagság a magyarok szemlélődő, nem cselekvő természetéből ered, ami megfelel a magyar nyelv konkrétságának is: „*A magyar nem annyira szavakkal gondolkodik, mint inkább képekkel*” (MJ 65). Mindezen állításokat Babits fentebb idézett sorai is igazolják, a szónokias stílust maga is metaforákkal és hasonlattal teszi plasztikusabbá: *szópompa, színpompa; hasonló a magyar díszöltözetek keleties ragyogásához*.

Prohászka szerint minden finitista szellemű kultúra, így a magyar is kizárja a bipoláris dialektikát (Prohászka 1941: 196). Babits ezzel a tétellel is vitába száll, megcáfolandó, oppozíciók sorát vonultatja fel: *Kelet és Nyugat örökös feleselése, realizmus és platonizmus, harcok és harcok feladása, szemlélődő szellem és politikusság*. Ez a sok feszítő ellentét gyötrelmes ugyan, de egyszerre ez ad lendületet, ez a magyar élet „feszítő rugója”.

Ahogy írásunk elején már utaltunk rá, *A magyar jellemről* című esszé írójának sem – ahogyan a *Mi a magyar?* kötet egyik alkotójának sem – sikerült megvalósítania a Szekfű Gyula által megjelölt célt: a lírai megközelítések felváltását az objektivitással. Az értekezői stílus személytelenségét és tárgyilagosságát Babits sem tudta megőrizni. Az esszé szövegében a rendre visszatérő, egyes szám első személyű kérdések halmozása arról tanúskodik, hogy mélyen átélte a feladat súlyát, és érzelmileg is mélyen megérintette a téma: „*Hogyan ragadjam meg az ilyen alakuló, időbeli valóságot, mely mint egy kibontakozó növény az évszakkon át, nyújtja el életét egy évezred mozgó közegében? Nehéz módszertani kérdés: hol keressem azt, amit keresek, melyiket fogadjam el igazi magyarságnak?*” (MJ 10). „*Túlméretezett volt-e az athéni kultúra, mert csak egy számban kicsi népcsoport csinálta? Vagy talán a kultúra elterjedésének arányai szabják meg érdemességét? Kevesebb embernek kevesebb könyv dukál?*” (MJ 66). A szubjektív átélést, az izgatottságot gyakran exclamációk jelzik: „*Tarka táj és ingatag időjárás! Változatos föld és változékony ég!*” (MJ 35). „*Szürke, kék és barna, nyájas és zord!*” (MJ 34). „*Ha van keleties vonás a magyarban, ez a lusta, szemlélődő természet az!*” (MJ 45). „*Hisz legnagyobb politikai teljesítményei nem is a*

cselekedetek! Legnagyobb cselekedete akárhányszor a cselekvéstől való tartózkodás!” (MJ 44). Babits törekszik a tárgyilagosságra, sokszor külső nézőpontból próbálja megragadni a magyar jellemvonásokat. A többes szám (magyarok) helyett az egyes szám (magyar) használata igen gyakori a szövegben a magyarság jellemzésekor: „*A magyar vendégszerető, lovagias, harcias, büszke, bátor és nyílt*” (MJ 23). „*A vándor és bujdosó monográfusa megállapítja, hogy a magyar-nak nincsen mítosza*” (MJ 54). „*A magyar úgy ült itt le, a Kárpátok körbástyája alá, ahogy a pásztor leül a viharban, s maga köré teríti subáját*” (MJ 36). A felcserélésen alapuló szinekdoché feszültségteremtő távolságtartását azonban sokszor ellenpontozzák a többes szám első személyű igeragok és birtokos személyjelek: „*Ezer év tellett el, vérünk elkeveredett, szavaink megszorodtak és kicsérelődtek. Átváltozott és kicsérelődött képzeletvilágunk, lelkiünk tartalma is. [...] Itteni nép vagyunk, itt összeverődött fajtákból keveredtünk nemzetté. Életmódunk itt lett olyan, amilyen lett. Képzeletünk, érzésvilágunk, egész kultúránk az itteni tájak és éghajlat színeiből, benyomásaiból, hangulataiból szövődött*” (MJ 31–32). A feszültséget fokozza, hogy a szinekdoché (magyar), valamint a többes szám első személyű birtokos személyjellel/igeraggal ellátott szóalakok egymást követő mondatokban vannak jelen, mintegy kifejezve a Babits bensőjében zajló küzdelmet a távolságtartó objektivitás és a szubjektív azonosulás, azaz az intellektus és a líraiság között: „*A magyar később is szerette a pompát! Erről mindig ismertek bennünket. Királyaink és kiskirályaink elégszer kápráztatták az idegent. Még Mohács idején is, a magyar primás túlragyogta Rómát. Hunyadi Mátyás népe vagyunk, s az Eszterházyaké*” (MJ 39). „*A magyart éppen ez különbözteti meg minden másától, ez a szemlélődő nemtörődömség. Hiszen mi is megmutattuk párszor a világnak; de hamar eluntuk: nem érdemes! Ahogy mondtam, nem honfoglaló kalandjaink jellegzetesek, azokat bármely más nép éppúgy csinálta volna*” (MJ 46).

Összegzőképpen tehát elmondható, hogy Babits 1939-ben írott *A magyar jellemről* című írása esszéírói munkásságának egyik legjelentősebb teljesítménye. Az egyre erősödő európai fasizmus árnyékában írása humanista intés, amely a magyar inerciából erényt kovácsol. Véleménye szerint az adott körülmények között a magyarság „hivatása lehet a nem cselekvés is”: „*Opponálás az idegenség hatalmaskodása ellen, [...] Oly időket élünk, amikor a mozdulatlan őrszem nagyobb hős, mint a rohamvezér. A magyar ma hivatást teljesít avval is, ha ragaszkodik ősi, nemes és termékeny lomhaságához. A legnagyobb szolgálatot akkor teszi a világnak, ha megőrzi nemzeti sajátosságait, és megmarad annak, ami*” (MJ 85–86). Babits üzenete tehát egyértelmű: lehetőség szerint a magyar nemzet maradjon ki a világégésből! Az esszéire jellemző módon ebben az írásban is az intellektus és az érzelem harcol egymással. A magyarság mibenlétét tudományos módszerekkel objektíven megragadni szándékozó költő munkáját átmeleg átszövi a szubjektív líraiság. S hogy miért? Egyetérthetünk Gyurgyák Já-

nossal, aki azt írja, hogy a *Mi a magyar?* kérdésre azért nem adható sem történeti, sem tudományos, sem politikai válasz, mivel maga a kérdés eredendően esszencialista, ezért tehát csak esszencialista és szubjektív, lírai felelet adható rá (Gyurgyák 2023). Bár az esszé stílusában jelen vannak az értekező próza stílusjegyei, mégis a szépirodalmi, költői nyelv stílus eszközei uralják a szöveget. Babits a magyarság jellemrajzának elkészítéséhez a diszkurzív formát választotta: mindenekelőtt polémiát folytat *A vándor és bujdosó* című műben kifejtett gondolatokkal, Prohászka tételeit elemzi, értékeli, cáfolja, más összefüggésbe helyezi, majd kifejti saját álláspontját. Az antik retorikusok művein iskolázott szerző a meggyőzés változatos eszközeit használja: ellentét, párhuzam, összehasonítás, példák. Az esszé nyelvezetét a „nyugtalan klasszicitás”, a „lirizált retorika” uralja. A bölcséleti tézisek gyakran érzékletes képek által válnak plasztikussá, a prózai szöveg lirizálódik a ritmikus, zenei mondatszerkesztés, az ismétlések melodikusága által. A vallomások, érzelmileg túlfűtött hangnem a költői kérdések, exclamációk, a hiányos, staccatós mondatszerkezetek által az objektivitás fölé kerekedik.

Irodalomjegyzék

- Bókay A. 2006. *Bevezetés az irodalomtudományba*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Gyurgyák J. 2023. *Eltévedt lovasok a pusztában – A „Mi a magyar?” kérdés megoldhatatlanságáról. Válasz Online*. 2023. 06. 09.
<https://www.valaszonline.hu/2023/06/09/gyurgyak-oknyomozo-tortenet-mi-a-magyar-fejezet/> (2024. 02. 28.)
- Jenei T. 2008. Babits irodalomszemléletének változása az esszéportrék stílusának tükrében. In: Kiss T. (szerk.): *A Nyugat stiláris sokszínűsége. A Nyugat születésének 100. évfordulója alkalmából a 2008. május 28-án Debrecenben tartott tudományos emlékülés anyaga. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelv-tudományi Intézetének Kiadványai* 87. 115–123.
- Jenei T. 2018. „Örökös nyugalanság” – Zolnai Béla gondolatai a magyar stílusról. In: Jenei T. (szerk.): *A reformáció öröksége. Leánykálvineum Református Tanítóképző Emlékére a Nyíregyházi Tanítóképzésért Alapítvány. Nyíregyháza*. 79–91.
- Lovass Gy. 1943/1973. A tanulmányíró Babits. In: Lovass Gy.: *Kilenc hős visszatér*. Budapest: Magvető Kiadó, 463–469.
- Margittai G. 2005. *Nyugtalan klasszikusok. Ars poeticák és arcpoetikák – hagyománytudat Babits Mihály esszéművészetében*. Máriabesenyő–Gödöllő: Attaktor Kiadó.
- Melczér T. 1985. A nemzeti kérdés Babits pályájának tükrében. Történeti áttekintés. *Tiszatáj* 39. évf. 11. sz. 61–77.

- Miskolczi A. 2001. *Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világról*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Perecz L. 2007. „Magyar gondolkodás”: ázsiai vagy bujdosó? Karácsony Sándor és Prohászka Lajos a „nemzeti filozófiáról”. *Magyar Tudomány* 167. évf. 3. sz. 290–301. <https://epa.oszk.hu/00600/00691/00039/pdf/290-300.pdf> (2024. 03. 28.)
- Pienták A. 2009. Babits Mihály esszéi, tanulmányai, kritikái 1900–1911. In: *Babits Mihály esszék, tanulmányok, kritikák 1900-1911*. Budapest: Argumentum Kiadó, 471–496.
- Poszler Gy. 1989. Magyar glóbusz vagy európai magyarság. Vázlat Babits Mihály magyarságtudatának irodalomszemléletéhez. In: Poszler Gy.: *Eszmék, eszmények, nosztalgiák*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Pozsgai Zs. 2017. Mi a magyar? In: Szekfű Gy. (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 5–10.
- Prohászka L. 1941. *A vándor és a bujdosó*. Budapest: Danubia Könyvkiadó. https://mtda.hu/books/prohaszka_lajos_a_vandor_es_a_bujdoso.pdf (2024. 01. 09.)
- Rába Gy. 1983. *Babits Mihály*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Szekfű Gy. 1939. A szerkesztő előszava. In: Szekfű Gy. (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest: Magyar Szemle Társaság, 7–12. https://mtda.hu/books/szekfu_gyula_mi_a_magyar.pdf (2024. 01. 10.)
- Turóczi-Trostler J. 1924. Babits és a magyar essay. *Nyugat* 1924/I. 7. sz. <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00356/10816.htm> (2024. 02. 28.)

Források

- ET=Babits M. 1978. *Esszék, tanulmányok I–II*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- MJ=Babits M. 1981. *A magyar jellemről*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Intellectuality and Lyricism in Mihály Babits’s Essay Entitled *On the Hungarian Character*

Babits was interested in the question of Hungarian character in his whole life. As early time as in 1913, in his essay entitled *Hungarian Literature (Magyar irodalom)*, his endeavour was to grasp the elements of the national character; and he tried the same in his novels entitled *The Children of Death (Halálfiak)* and *The Son of Virgil Tímár (Tímár Virgil fia)*, as well. His essay entitled *On the Hungarian Character (A magyar jellemről)*, published in the volume entitled *What is Hungarian? (Mi a Magyar?)*, edited by Gyula Szekfű, is one of the best writing in the literature of Hungarian national characteristics. Babits’s poetry was focussed on the satisfaction of lyricism and intellect; and the same duality appears in his essays, as well. The aim of the present paper is to show how the characteristics of poetry and the treatises can amalgamate.